

STULECIE POLSKIEGO TOWARZYSTWA STATYSTYCZNEGO

Jan KORDOS

Działalność naukowa Polskiego Towarzystwa Statystycznego w latach 1912—1939

Śledząc działalność naukową Polskiego Towarzystwa Statystycznego w ciągu 100 lat można obserwować rozwój statystyki jako dyscypliny naukowej w Polsce oraz jej udział w ogólnym rozwoju statystyki światowej, jak również jej rolę w stosunku do innych dyscyplin naukowych i zastosowanie w praktyce. Towarzystwo łączyło i dalej łączy statystyków i przedstawicieli innych zawodów

o różnej specjalności, zarówno teoretyków jak i praktyków, ludzi aktywnych, pragnących osiągnąć określone cele. Zwykle na zebraniach organizowanych przez Towarzystwo omawiane były osiągnięcia jego członków, które następnie publikowano w różnych czasopismach naukowych. Dostępne są także sprawozdania z działalności Towarzystwa w różnych publikacjach lub archiwach.

Dokumentacja działalności naukowej PTS jest bardzo obszerna. Znaleźć ją można w publikacjach: „Ekonomisty”, „Przeglądu Statystycznego”, „Kwartalnika Statystycznego”, „Studiów i Prac Statystycznych”, „Wiadomości Statystycznych”, „Biuletynu Informacyjnego Rady Głównej Polskiego Towarzystwa Statystycznego” oraz innych wydawnictwach statystycznych. Historycy statystyki opisali działalność Towarzystwa w okresie 1912—1992¹. Ukazały się także artykuły na łamach „Wiadomości Statystycznych”² omawiające działalność Towarzystwa w różnych okresach. Korzystałem z tych dokumentów, jak również z konsultacji historyka statystyki p. mgra Jana Bergera, który objaśniał mi różne dokumenty dostępne w archiwum GUS i Centralnej Bibliotece Statystycznej im. St. Szulca. Pragnę mu za to podziękować. Poznałem również późniejsze dokumenty, prosiłem też o pomoc przedstawicieli Towarzystwa, którzy mają wiedzę lub dokumenty, aby zrozumieć i przedstawić całokształt działalności naukowej Towarzystwa.

Na podstawie moich dociekań muszę stwierdzić, że bardzo trudna jest obiektywna i dogłębna ocena działalności naukowej Towarzystwa. Jest ona rozległa, obejmująca zarówno rozwój teorii, jak i praktyki statystycznej. Zestawienie tylko samych tytułów opracowań zbiorczych, monografii i artykułów zajęłoby wiele stron. Niezbędna jest zatem synteza dokonań. Zdecydowałem się na wybór najważniejszych, moim zdaniem, pozycji wydawniczych. Zdaję sobie sprawę, że moje wybory i oceny nie są pozbawione subiektywizmu.

Wydaje się, że największe wyzwania naukowe i organizacyjne postawiło sobie Polskie Towarzystwo Statystyczne powstałe w 1912 r. w Krakowie. Do osiągnięć Towarzystwa należy zaliczyć opracowanie *Statystyki Polski*, wydanej w 1915 r., uważanej za pierwszy rocznik statystyczny Polski.

Prace naukowe Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich, powstałego w 1917 r. w Warszawie, dowodzą (pomimo okresu wojny, a następnie kryzysu ekonomicznego) dalszego rozwoju polskiej statystyki, stopniowej krystalizacji zawodu statystyka, a także jego kontaktów międzynarodowych.

Wyodrębnienie się na nowo Polskiego Towarzystwa Statystycznego w 1937 r. jako jednostki o zasięgu ogólnokrajowym wskazuje jednoznacznie na rozwój statystyki w latach 30. ub. wieku oraz na jej osiągnięcia zarówno w dziedzinie teorii, jak i zastosowania w praktyce. Można stwierdzić, że w przededniu II woj-

¹ *Polskie Towarzystwo Statystyczne 1912—1992* (1992), Komisja Historyczna, Rada Główna PTS, Warszawa.

² „Wiadomości Statystyczne” (1988), nr 2, Jan Berger, *Powstanie i pierwsze lata działalności Polskiego Towarzystwa Statystycznego*, s. 2 i 3; Józef Wojtyński, *Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich*, s. 3—5; Maria Czarnowska, *Polskie Towarzystwo Statystyczne: 1937—1955 oraz 1981—1987*, s. 5—9.

ny światowej PTS było w stadium rozwoju, a nawet rozkwitu, jeśli uwzględnić fakt, że od jego założenia minęły niecałe dwa lata.

Rozwój i działalność Towarzystwa przerwał wybuch wojny w 1939 r. Wielu statystyków zginęło lub opuściło kraj. W okresie wojny prowadzona była jednak podziemna działalność członków Towarzystwa, którą opisali historycy statystyki³.

W pierwszych latach po wojnie nie reaktywowano Towarzystwa, dając priorytet statystyce oficjalnej. Podstawowa kadra GUS składała się głównie z członków przedwojennego PTS. Reaktywowanie Towarzystwa nastąpiło dopiero w marcu 1947 r.⁴.

Działalność Towarzystwa w latach powojennych nie uzyskała jednak poparcia władz państwowych. W latach 1953—1955 stopniowo likwidowano PTS. Częściowo jego działalność przejmowało Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, tworząc sekcje statystyki, które działały w latach 1953—1981.

Na fali ogólnego ożywienia politycznego i społecznego w Polsce w 1980 r. wśród pracowników GUS powstała inicjatywa utworzenia nowej organizacji statystyków. Wyłonił się zespół, który miał tę inicjatywę realizować, w jego skład weszli: prof. Leszek Zienkowski, dr Lucjan Adamczuk, mgr Kazimierz Latuch i inni. Dołączyłem do tego zespołu po powrocie do kraju⁵ w sierpniu 1980 r. Zgromadzenie założycielskie Towarzystwa odbyło się 16 kwietnia 1981 r. w sali Muzeum Woli w Warszawie⁶. Rozpoczęła się nowa era działalności naukowej i współpracy międzynarodowej PTS. W 1989 r. Towarzystwo stało się współwydawcą miesięcznika „Wiadomości Statystyczne”, a w 1993 r. utworzyło periodyk „Statistics in Transition” opracowywany w języku angielskim, który reprezentuje polską statystykę na arenie międzynarodowej oraz umożliwia statystykom z innych krajów przedstawianie własnych osiągnięć. PTS wydaje ponadto własne pismo „Kwartalnik Statystyczny”, poświęcone sprawom Towarzystwa oraz popularyzacji statystyki. Działalność Towarzystwa koncentruje się również na organizowaniu odczytów naukowych i dyskusji, inicjowaniu konferencji i seminariów naukowych krajowych i międzynarodowych. Utworzono też Biuro Badań i Analiz Statystycznych, które wspiera działalność Towarzystwa. Podsumowaniem 100-letniej działalności Towarzystwa będzie Kongres Statystyki Polskiej w 2012 r., organizowany w Poznaniu.

PIERWSZE PRZEDSIĘWZIĘCIE NAUKOWE TOWARZYSTWA ZREALIZOWANE W 1915 R.

Powołanie PTS w 1912 r. w Krakowie było poważnym wyzwaniem naukowym i organizacyjnym, miało na celu opracowanie roczników statystyki polskiej,

³ Maria Czarnowska (1988), *Polskie Towarzystwo Statystyczne: 1937—1955 oraz 1981—1987*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 2, s. 5—9.

⁴ Zebranie konstytucyjne, „Przegląd Statystyczny” (1949), t. III, nr 1/2, s. 267 i 268.

⁵ W latach 1974—1980 pracowałem w Etiopii w charakterze eksperta FAO z badań reprezentacyjnych.

⁶ Na podstawie sprawozdań Polskiego Towarzystwa Statystycznego.

a także monografii statystycznych, podręczników statystyki oraz prowadzenie badań ankietowych⁷. Z tak szeroko zaprojektowanej działalności naukowej i organizacyjnej zrealizowano tylko jedną pozycję, najważniejszą — *Statystykę Polski*, którą wydrukowano w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1915 r.⁸

Komitet Redakcyjny *Statystyki Polski* tak określił w przedmowie cel wydania tej publikacji: *Pracę naszą podjęliśmy jako podręcznik. Nie mogło być mowy ani o wyczerpującym zestawieniu wszystkich cyfr statystycznych, ani o wydawnictwie, które by czyniło zbędnem sięganie do źródeł. Chodziło tylko o ich wskazanie oraz o ułatwienie rozejrzenia się w obszernym materiale statystycznym przez skupienie i treściowe przedstawienie najważniejszych obliczeń.*

Z treści cytatu można wnioskować, że w tym czasie nie rozróżniano jeszcze cyfry i liczby. Z tej publikacji korzystało wiele osób badających problematykę historyczno-statystyczną ziem polskich, m.in. prof. dr Eugeniusz Romer opracowując *Geograficzno-statystyczny atlas Polski* wydany w 1916 r. Korzystali z niej także politycy w czasie rozmów pokojowych w Paryżu w latach 1919 i 1920.

Autorami *Statystyki Polski* byli prof. dr Adam Krzyżanowski i doc. dr Kazimierz Wł. Kumaniecki, z którymi współpracowali: prof. dr Franciszek Bujak, prof. dr Edward Grabowski, prof. dr Stanisław Surzycki, dr Marcin Nadobnik, prof. dr Władysław Jaworski, prof. dr Stanisław Kutrzeba oraz prof. dr M. Rostrowski. Byli to przede wszystkim znakomici naukowcy różnych specjalności, których łączyła statystyka.

W *Statystyce Polski* starano się podawać zestawienia liczbowe dotyczące Polski w granicach przedrozbiorowych. Zakres publikacji — zarówno tematyczny, chronologiczny (sięgający nawet 1815 r.), jak i terytorialny — warunkowało istnienie wiarygodnych źródeł statystycznych. W wydawnictwie *Statystyka Polski* ujęto dość obszerny materiał dotyczący ludności oraz interesujące informacje z zakresu stosunków gospodarczych i tematyki społecznej, w zależności od dostępności danych statystycznych z trzech zaborów. Publikacja zawierała rozdziały:

- I. Ludność** (stan ludności, ruch naturalny, wyznanie, narodowość, wędrowniki);
- II. Stosunki gospodarcze i społeczne** (zawód, rolnictwo i własność rolna, zasiewy, zbiory, chów zwierząt, przemysł rolny, nieruchomości, budowlę, ubezpieczenia od ognia, pożary, oddłużenie ziemi, parcelacja, przemysł i handel, górnictwo i hutnictwo, strajki, stowarzyszenia zawodowe robotnicze, ubezpieczenia społeczne, służba zdrowia i szpitalnictwo, instytucje bankowe i spółdzielcze, oszczędności, komunikacja);
- III. Oświata i szkolnictwo;**
- IV. Wybory do ciał ustawodawczych. Tablice uzupełniające.**

⁷ Józef Pociecha (2011), *Powstanie Polskiego Towarzystwa Statystycznego w Krakowie. Juliusz Leo — pierwszy prezes Towarzystwa*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 10.

⁸ A. Krzyżanowski i K. Kumaniecki (1915), *Statystyka Polski*, wydana staraniem i nakładem PTS, Kraków, 320 stron.

Statystyka Polski wydana przez PTS była pierwszym rocznikiem statystycznym uwzględniającym dane statystyczne z trzech zaborów. Było to przede wszystkim poważne osiągnięcie naukowe, biorąc pod uwagę próbę integracji danych z trzech zaborów, zastosowanych metod szacunkowych, a następnie ich kompilację, prezentację oraz interpretację.

Inna działalność naukowa PTS powstałego w 1912 r. nie jest znana. Nie udało się również znaleźć dowodów na związki tego Towarzystwa ze zorganizowanym w 1917 r. Towarzystwem Ekonomistów i Statystyków Polskich.

TOWARZYSTWO EKONOMISTÓW I STATYSTYKÓW POLSKICH

Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich powstało w 1917 r. w Warszawie, a o jego genezie mówi następujący zapis⁹: *Wśród grona ekonomistów i statystyków zamieszkających w Warszawie, skupiających się dookoła redakcji „Ekonomisty”, powstała w marcu 1917 r. myśl, aby utworzyć w Warszawie zrzeszenie pod nazwą Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich*¹⁰.

Wybrano komisję organizacyjną, która opracowała statut i zwołała pierwsze zebranie Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich (TEiSP)¹¹. Otwierający to zebranie prof. Stefan Dziewulski, redaktor naczelny „Ekonomisty”, powiedział: *W obecnych czasach, gdy należy przewidywać, że dla ekonomistów i statystyków otworzy się szersze pole działalności naukowej i praktycznej, konieczne jest wytworzenie stałego kontaktu wśród pracowników w tej dziedzinie.*

Wypowiedź ta podkreśla dwojaki charakter Towarzystwa, ale § 3 opracowanego wcześniej statutu TEiSP stanowił: *Towarzystwo ma na celu podniesienie poziomu i rozwój polskiej wiedzy ekonomiczno-społecznej tak w dziedzinie teoretycznej, jak też i praktycznej...*¹². W paragrafie tym nie ma mowy o statystyce, można jedynie przypuszczać, że jest ona objęta wymienionym rozwojem wiedzy ekonomiczno-społecznej.

Ekonomiści i statystycy rozpoczęli współpracę w Warszawie. Wśród założycieli TEiSP nie było osób podających jako zawód „statystyk”, zresztą wówczas było ich niewielu w kraju. Niektórzy ówcześni socjologowie nie uznawali statystyki za narzędzie badawcze i odnosili się do niej niechętnie. Statystyczny opis zjawisk społecznych nazywano w tamtych latach socjografią. Statystyka nie występowała wówczas lub prawie nie występowała samodzielnie. Była narzędziem, metodą badań, którą opanowali ludzie mający dla niej zrozumienie i chcący się nią posługiwać. Byli to przede wszystkim badacze i działacze ekonomiczni i społeczni, ale nie tylko. Poważną rolę w dziejach PTS i statystyki polskiej odegrał antropolog prof. dr Jan Czekanowski, autor podręcznika statystyki pt. *Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii*, wydany w 1913 r. Pro-

⁹ Przy opracowaniu tej części pracy wykorzystałem artykuł Józefa Wojtyniaka (1988), *Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich*, „Wiomości Statystyczne”, nr 2, s. 3—5.

¹⁰ Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich (1917), „Ekonomista”, t. III, s. 307.

¹¹ Z Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich. *Protokół z pierwszego zebrania organizacyjnego...* (1917), „Ekonomista”, t. IV, s. 301—303.

¹² *Statut Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich* (1918), „Ekonomista”, t. III, s. 293.

fesor Czekanowski przez długi czas brał aktywny udział w działalności naukowej Towarzystwa. W latach 1953—1955 spotykałem go na seminariach naukowych nt. zastosowań matematyki, prowadzonych przez prof. Hugo Steinhausa w Instytucie Matematycznym PAN we Wrocławiu. Zatem jego działalności naukowej w dziejach naszego Towarzystwa i polskiej statystyki należy poświęcić specjalną uwagę.

Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich rozpoczęło statutową działalność 3 XII 1917 r. Powołano sekcje Towarzystwa, w tym **Sekcję Statystyki**. Zebranie organizacyjne Sekcji Statystyki odbyło się 14 stycznia 1918 r. Przewodniczącym Sekcji został prof. Ludwik Krzywicki, zastępcą prof. Edward Grabowski, a sekretarzem Stefan Szulc. Profesor L. Krzywicki, znakomity socjolog, jako przewodniczący Sekcji Statystyki potwierdził korzystne łączenie statystyki z innymi dziedzinami naukowymi.

Powstania Sekcji Statystyki w ramach TEiSP nie można traktować jako odrębnej organizacji statystyków. Towarzystwo to było stowarzyszeniem zarówno ekonomistów, jak i statystyków, a istnienie (lub nieistnienie) w jego ramach wyspecjalizowanej komórki, grupującej osoby zainteresowane daną dyscypliną naukową, nie wpływało na charakter Towarzystwa jako całości. Ma to istotne znaczenie, ponieważ Sekcja Statystyki działała w zasadzie w I półroczu 1918 r., natomiast w 1919 r. odbywały się tylko zebrania ogólne Towarzystwa. Zajmowano się na nich zagadnieniami aktualnymi, ale nie tylko nimi. Warto tu wymienić np. referat dra Adama Ciaglińskiego dotyczący obliczania śmiertelności chorobowej w szpitalach, w którym referent przedstawił podstawy statystyki szpitalnej w ujęciu naukowym¹³.

Po okresie mniej intensywnej działalności Towarzystwa w 1920 r., w kolejnym roku nastąpiło ożywienie naukowe. W 1921 r. odbyło się 29 zebrań ogólnych, w tym dwa z referatami o tematyce statystycznej (sekcje w dalszym ciągu nie działały). W tym samym roku Rada Towarzystwa uznała kwartalnik „*Ekonomista*” za organ TEiSP. Można przyjąć, że „*Ekonomista*” był jednym z pierwszych czasopism statystycznych o profilu ekonomiczno-statystycznym.

W następnych latach działalność naukowa Towarzystwa polegała przede wszystkim na systematycznym organizowaniu zebrań ogólnych, na których wygłaszano referaty naukowe. Poza nielicznymi referatami statystycznymi wygłaszanymi na zebraniach ogólnych, artykuły na tematy statystyczne publikowane były w „*Ekonomiście*”, co także było przejawem działalności naukowej Towarzystwa. W „*Ekonomiście*” opublikowano również sprawozdanie Jana Piekałkiewicza z XV sesji Międzynarodowego Instytutu Statystycznego (MIS), która odbyła się w 1923 r. w Brukseli¹⁴.

Wybrana na Walnym Zgromadzeniu TEiSP w styczniu 1928 r. Rada opracowała program prac Towarzystwa. Niestety, w programie tym nie wyodrębniono statystyki jako zagadnienia będącego przedmiotem zainteresowania Towarzystwa, a jedynie jako narzędzie badawcze. Przejawia się to, przykładowo, w na-

¹³ Ciagliński A. (1920), *Śmiertelność a wymieralność*, „*Ekonomista*”, t. II, s. 211.

¹⁴ „*Ekonomista*” (1924), t. II, s. 94—119.

stępującym sformułowaniu jednego z punktów programu: *Zestawienie i oświetlanie danych wykazujących potęgowanie się lub obniżanie sił rozwojowych gospodarczych Polski...*¹⁵. Ta dominacja ekonomii nad statystyką nasiliła się jeszcze w wyniku podjęcia przez TEiSP kroków w celu nawiązania współpracy z towarzystwami i instytucjami ekonomicznymi działającymi poza Warszawą.

Przy rozważaniu projektu zwołania pierwszego Kongresu Ekonomistów Polskich wypowiedziano się za zorganizowaniem kongresu tylko dla ekonomistów. Powstaje pytanie, jakie były przyczyny takiego stanowiska? Na pytanie to nie można znaleźć odpowiedzi w dostępnych dokumentach. Można by dalej dociekać, jakie były przyczyny osłabienia działalności naukowej statystyków w ramach TEiSP. Były lata, jak np. 1928 r., kiedy na posiedzeniach Towarzystwa nie było ani jednego referatu o tematyce statystycznej. Wypowiedzi na piśmie, artykuły i notatki nie zniknęły całkowicie, ale pojawiały się sporadycznie. Kilku członków Towarzystwa wzięło aktywny udział w sesji MIS, która odbyła się w Warszawie w sierpniu 1929 r.

W latach 1930—1932 sekcje Towarzystwa nie funkcjonowały, a „Ekonomista” borykał się z trudnościami administracyjnymi i finansowymi. Zmiana nastąpiła w 1933 r., kiedy uchwałą Rady Towarzystwa powołano na nowo kilka sekcji, w tym Sekcję Statystyki. Przewodniczącym Sekcji został Zygmunt Limanowski, wiceprzewodniczącym Stefan Szulc, a sekretarzem Jan Derengowski¹⁶. Sekcja Statystyki TEiSP rozpoczęła dość ożywioną działalność, w tym referatową. Sekcja przekazywała redakcji dobre i interesujące sprawozdania z działalności dzięki aktywności Jana Derengowskiego. Szczególnie interesująca była dyskusja nad referatem Mieczysława Przypkowskiego pt. *Statystyka a potrzeby praktyczne*, wygłoszonym 20 listopada 1935 r. Działającą w ramach TEiSP Sekcję Statystyki rozwiązano w grudniu 1937 r., na skutek utworzenia PTS¹⁷.

DZIAŁALNOŚĆ POLSKIEGO TOWARZYSTWA STATYSTYCZNEGO W LATACH 1937—1939

Wyodrębnienie się statystyki jako samodzielnej dyscypliny naukowej w świecie oraz rozwój statystyki polskiej w latach trzydziestych, a przede wszystkim jej osiągnięcia w dziedzinie opracowania i prezentacji danych, dzięki pracom prof. Jerzego Neymana oraz prof. Jana Piekalkiewicza, sprawiły, że statystycy polscy uznali odrębność tego zawodu. Utwierdzały ich w tym również prace TEiSP w Warszawie. W latach 1933—1936 działało w TEiSP ok. 30 wybitnych naukowców oraz ludzie młodzi, ale wyraźnie wyróżniający się pod względem

¹⁵ „Ekonomista” (1928), *Program prac Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich*, t. I, s. 174.

¹⁶ *Z działalności Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich* (1934), „Ekonomista”, t. I, s. 102.

¹⁷ *Sprawozdanie za okres istnienia sekcji od 30 grudnia 1933 r. do 16 grudnia 1937 r.* (1937), „Ekonomista”, t. IV, s. 94—97.

naukowym. Grono to nurtowała myśl o potrzebie zorganizowania odrębnego stowarzyszenia, mającego na celu rozwój i upowszechnienie wiedzy statystycznej. Uchwałę o utworzeniu PTS podjęto na zebraniu Sekcji Statystyki TEiSP 16 grudnia 1936 r., na którym powołano komisję mającą przygotować organizację statystyków polskich¹⁸. Komisja której przewodniczył Edward Szturm de Sztrem, ówczesny dyrektor GUS, opracowała projekt statutu PTS i zwołała zebranie porozumiewawcze. Komisja, po opracowaniu podstawowych dokumentów, zwołała Walne Zgromadzenie Konstytucyjne 31 października 1937 r. pod przewodnictwem prof. Jana Czekanowskiego. Istotny temat poruszył prof. Jan Piekalkiewicz: *Prace Towarzystwa muszą znaleźć poparcie w społeczeństwie czynników miarodajnych. Należy stwierdzić, jako fakt dodatni, że zrozumienie statystyki jest coraz większe*¹⁹.

Stwierdził też, że chodzi o jak najszerze rozpowszechnienie myśli statystycznej, aby społeczeństwo zrozumiało potrzebę tego rodzaju badań. *Propaganda statystyki* — powiedział prof. J. Czekanowski — *musi się stać jednym z zasadniczych celów Towarzystwa*. Promocja statystyki w społeczeństwie, o którą chodziło prof. Czekanowskiemu, jest aktualna także obecnie.

Prezesem Towarzystwa został Edward Szturm de Sztrem, a wiceprezesem Jan Czekanowski. Do Rady Towarzystwa weszli: Rajmund Bułakowski, Jan Derengowski i Jan Wiśniewski. Na zebraniu naukowym (zorganizowanym 1 listopada 1937 r.) ogłoszono 17 referatów, które w całości lub w części zostały opublikowane w „Przeglądzie Statystycznym” (PS), piśmie utworzonym przez nowo wybraną Radę. Skład Komitetu Redakcyjnego PS był następujący: Zygmunt Limanowski — przewodniczący, Stefan Szulc — wiceprzewodniczący, Jan Wiśniewski — sekretarz, Antoni Łomnicki i Jan Piekalkiewicz — członkowie.

Z ogłoszonych referatów naukowych wymienię: Jan Wiśniewski, *O proponowanej metodzie obliczania jednostek konsumpcyjnych*; Konstanty Czerniewski, *Zadania statystyki rolniczej*; Piotr Mróz, *Statystyka z zakresu ubezpieczeń społecznych*; Jerzy Heinrich, *Znaczenie precyzji w redagowaniu pytań przy powszechnym spisie ludności*; Rajmund Bułakowski, *Projekt reorganizacji statystyki cen detalicznych artykułów pierwszej potrzeby*; Jan Czekanowski, *O systematyzacji kartogramów*; Ludwig Landau, *Badania statystyczne wydajności pracy w przemyśle*; Kazimierz Romaniuk, *Rola statystyki w gospodarstwie przedsiębiorstw*; Edward Szturm de Sztrem, *O zagadnieniach klasyfikacji*; Aleksander Rajchman, *Badania reprezentacyjne jako eksperymentalny sprawdzian twierdzeń rachunku prawdopodobieństwa*; Stefan Szulc, *O pewnych zagadnieniach dotyczących mierzenia płodności małżeńskiej*; Zygmunt Limanowski, *W sprawie analizy rozmieszczenia terytorialnego mas statystycznych*; Jakub Rywkind, *O pewnych kategoriach przypadkowości*; Marcin Kacprzak, *Wartość statystyki*

¹⁸ Z życia Polskiego Towarzystwa Statystycznego (1938), „Przegląd Statystyczny”, t. 1, nr 1, s. 120.

¹⁹ Op. cit. s. 120.

przyczyn zgonów w Polsce; Zbigniew Łomnicki, *Badania nad śmiertelnością, inwalidztwem i stanem rodzinnym górników śląskich*; Bronisław Biegeleisen, *O niektórych zastosowaniach statystyki psychologicznej do potrzeb życia praktycznego*.

Wymieniona tematyka referatów pokazuje, jak różnymi zagadnieniami zajmowali się wtedy statystycy polscy. Zwyciężała zatem stopniowo główna myśl prof. Jerzego Neymana, że statystyka powinna służyć różnym dziedzinom nauki i praktyki.

Pod koniec 1938 r. PTS liczyło 256 członków zwyczajnych i 27 wspierających. Zebrania Zarządu Towarzystwa odbywały się regularnie. Po posiedzeniach Rady odbywały się zwykle zebrania naukowe. Wymienię tylko zebranie naukowe Towarzystwa w 1938 r. z referatem prof. Jerzego Neymana, *O sposobie potrójnego losowania przy badaniu ludności metodą reprezentacyjną* oraz prof. Aleksandra Rajchmana, *O tablicach dla stosujących metodę reprezentacyjną w statystyce*. Podam jeszcze liczbę zebrań naukowych odbytych w 1938 r. przez sekcje Towarzystwa: Statystyki Matematycznej — 8 zebrań, Statystyki w Przedsiębiorstwie — 12 zebrań, Statystyki Gospodarczej i Społecznej — 8 zebrań, Statystyki Ludności — 6 zebrań. Z konieczności pominąłem zebrania naukowe oddziałów terenowych Towarzystwa.

II Walne Zgromadzenie PTS odbyło się 2 kwietnia 1939 r. Na zebraniu i jego pracach ciążyła już w jakimś stopniu groza wojny. Zebrani jednogłośnie przyjęli wniosek zgłoszony (w porozumieniu z Zarządem) przez Jerzego Heinricha: *Statystycy z całej Polski i zrzeszeni w Polskim Towarzystwie Statystycznym, zebrani na walnym zgromadzeniu, w obliczu burzy dziejowej, szalejącej już u granic Rzeczypospolitej, łączą się z ogółem obywateli w jednomyślną wolę bezwzględnej obrony nienaruszalności Polski, Jej honoru oraz całkowitej niezależności decyzji o losach Państwa i Jego krwią zdobytych praw. Walne zgromadzenie wyraża pewność, że dla tych celów, nikt z nas nie poskąpi ofiar i że wszyscy członkowie Towarzystwa staną w karnych szeregach do walki o przyszłość Polski i obronę najszczytniejszych ideałów ludzkości...*²⁰.

Zgromadzenie było poświęcone głównie omówieniu dotychczasowej działalności i planom na przyszłość. Podkreślano, że Zarząd dużo zrobił w tak krótkim czasie. Osiągnięto też dobre rezultaty wydawnicze. W 1938 r. wyszły 3 zeszyty „Przeglądu Statystycznego”, które zamieszczały, obok artykułów naukowych, sprawozdania z działalności PTS. Wydano także 5 numerów *Statystyki w Przedsiębiorstwie*. Nakładem Oddziału Śląsko-Dąbrowskiego PTS ukazała się broszura J. Ignaszewskiego pt. *Polskie Towarzystwo Statystyczne i jego zadania dla gospodarki hutniczej*, omawiająca m.in. historię PTS²¹. Po Walnym Zgromadzeniu 2 i 3 kwietnia 1939 r. odbyło się ogólne zebranie naukowe Towarzystwa, poświęcone różnym aspektom spisu ludności. Rozważano zagadnienia związane ze spisem ludności planowanym na rok 1941. Zamierzano wykorzy-

²⁰ Protokół Zwyczajnego Walnego Zgromadzenia Polskiego Towarzystwa Statystycznego (1939), „Przegląd Statystyczny”, t. II, nr 2, s. 195.

²¹ Ignaszewski J. (1938), *Polskie Towarzystwo...*, Katowice, s. 32.

stać doświadczenia prof. J. Neymana i prof. J. Piekalkiewicza związane ze spisem ludności z 1931 r. Doświadczenia te statystycy wykorzystali dopiero przy opracowaniu spisów ludności w latach 1950 i 1960²².

Zgromadzenie wybrało nowe władze Towarzystwa. Prezesem i wiceprezesem zostali powtórnie E. Szturm de Sztrem i J. Czekanowski. Rada PTS drugiej kadencji miała się spotkać na jesieni 1939 r. Zarząd do wakacji spotykał się regularnie. Wydano dwa zeszyty „Przeglądu Statystycznego” oraz zgromadzono materiały do następnych numerów, ukazały się również dwa numery *Statystyki w Przedsiębiorstwie*. W tym czasie w normalnym trybie realizowały swoje zadania cztery sekcje Towarzystwa, dwa oddziały i komisje.

Towarzystwo skupiało wtedy w swoich szeregach blisko 300 członków i 30 wspierających z całej Polski, prowadziło także ożywioną działalność odczytowo-dyskusyjną i wydawało dwa czasopisma poświęcone statystyce.

Wnioski końcowe

Najważniejszym osiągnięciem naukowym w pierwszym okresie działalności PTS było przygotowanie i opublikowanie pierwszego *Rocznika Statystycznego Polski* w 1915 r. przez Towarzystwo powstałe w 1912 r.

W latach 1917—1937 obserwujemy zmagania polskich statystyków i wybitnych przedstawicieli innych nauk (działających w ramach Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich) z różnymi przeciwnościami losu, były to różnego rodzaju trudności organizacyjne i finansowe, kryzys gospodarczy, a następnie wojna. Łączył ich jednak wspólny cel — rozwój statystyki oraz jej wykorzystanie w praktyce. Grupa profesorów: F. Bujak, J. Czekanowski, S. Dziewulski, L. Krzywicki, A. Krzyżanowski, Z. Limanowski to znakomici uczeni, którzy doskonale rozumieli znaczenie wykorzystania metod statystycznych do rozwoju ich dyscyplin naukowych. Przyczynili się oni do twórczego rozwoju metod statystycznych i ich zastosowania.

W latach 20. i 30. ub. wieku obserwujemy wiodącą rolę w rozwoju polskiej statystyki prof. Jerzego Neymana, prof. Jana Czekanowskiego, prof. Jana Piekalkiewicza, dra Jana Wiśniewskiego, prof. Stefana Szulca oraz prof. Edwarda Szturm de Sztrema.

Wyodrębnienie się statystyki jako samodzielnej dyscypliny naukowej w świecie i jednocześnie rozwój statystyki polskiej przyczyniły się do powołania w końcu 1937 r. PTS, organizacji ogólnopolskiej, która w ciągu niecałych dwóch lat osiągnęła niepodważalne rezultaty naukowe.

prof. dr hab. Jan Kordos — Wyższa Szkoła Menadżerska w Warszawie

²² Fisz M. (1950), *Konsultacje prof. Neymana i wnioski z nich wypływające*, „Studia i Prace Statystyczne”, nr 3/4, s. 14—27; Zasepa R. (1958), *Problematyka badań reprezentacyjnych GUS w świetle konsultacji z prof. J. Neymanem*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 6, s. 7—12.

SUMMARY

The article presents a synthetic approach of scientific activities while taking account of the PTS's (Polish Statistical Association) organisational development. The study presents the results of scientific achievements of PTS in the years 1912—1915 and the Association of Polish Economists and Statisticians in the years 1917—1936 as well as of the PTS 1937—1939. The Author discusses the results of surveys conducted by the Association on the basis of its publications and presented papers at conferences and scientific meetings. Moreover, he presented the development of the theory of statistics and statistical methods in various fields of study, whose authors were Polish statisticians associated in these statistical organisations.

РЕЗЮМЕ

Статья представляет в синтетическом виде научную деятельность ПСО с одновременным учетом его организационного развития. Автор представляет результаты научных достижений ПСО в 1912—1915 гг, Общества польских экономистов и статистиков в 1917—1936 гг, а также ПСО в 1937—1939 гг. В статье были обсуждены результаты статистических обследований проводимых Обществом на основе его издательской деятельности и прочитанных докладов во время конференций и научных встреч. Кроме того, автор представил развитие теории статистики и использования статистических методов в разных обследовательских областях, которых авторами были статистики-члены указанных статистических организаций.